

ODNOS HRVATA I LANGOBARDA U RANOM SREDNJEM VIJEKU*

STJEPAN ANTOLJAK
Zagreb

UDK: 949.75
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 8. IX. 1993.

Autor se već dugi niz godina bavi poviješću Istre u vezi s Langobardima koji su tijekom 2. polovice VI. i početkom VII. stoljeća napadali i pljačkali ili sami ili sa svojim saveznicima Slavenima ovu zemlju. Kada su se Slaveni sasma naselili u predjele Istre, oni su izravno postali susjedi Langobarda u sjevernoj Italiji, dok Hrvati, proširivši se početkom VII. stoljeća na teritoriju od Cetine do Labina, tj. uključivši Liburniju i dio Istre, s njima još nemaju izravni dodir. No već 642. u vojnopomorskom pohodu Slavena pod vodstvom Hrvata na južnoitalski Sipont u beneventanskom dukatu, ulaze Hrvati s Langobardima u prvi izravni ratni sukob koji se svršava organiziranim povlačenjem i povratkom u jadranske Sklavinije. Time se nameće pitanje jesu li u tom pohodu sudjelovali i Istrani, tj. tamošnji Slaveni i Hrvati. No, vjerojatno je da nijesu. Otada su Hrvati daleko od pomisli da na ovaj način dođu ponovno u vezu s Langobardima, koji 751. u cijelosti okupiraju bizantinsku Istru. Tako oni odsada sa svojim vladarima direktno graniče na području Istre s Hrvatima, ali ne pokazuju ni jedni ni drugi bilo kakve agresivne namjere. Kada su Franci srušili Langobardsku državu (774.) i konačno okupirali i Istru (788.), oni su sada izravno susjedi Hrvatima.

U ovoj franačkoj ogromnoj državnoj tvorevini za cara Karla Velikoga i Langobardi iz Furlanije (sjeverne Italije) učestvuju u franačkim ratnim pohodima protiv Avara (796.) i Hrvata (799.), prodrijevši preko Istre u Liburniju, koja je bila s Dalmacijom usko povezana pod jedinstvenom vlašću hrvatskog vladara.

Pored ovakvih odnosa Hrvati su imali i pojedinačne trgovačke veze s Langobardima krajem XI. st. To se odnosilo na otkup robova sa strane splitskog veleposjednika Petra Crnoga.

Ovakav letimični pregled ne može ipak sasma zadovoljiti, jer izaziva sam po sebi još čitav niz pitanja, koja se tiču odnosa Hrvata i Langobarda u ranom srednjem vijeku.

Tako npr. kakav je bio stav Langobarda prema Karantancima i Karantaciji, gdje se nastanio i jedan dio Hrvata. Zatim jesu li hrvatski vladari tijekom IX. stoljeća prigodom hodočašća (preko Liburnije i Istre ili Karantanije i Istre) u Čedad (Cividale) stupili u izravni dodir s langobardskim i franačkim prvcima. I konačno kakvu nam pružaju građu materijalni spomenici (npr. langobardski grob kod Buzeta) u Istri u vezi s našom temom, a napose može li pleterna ornamentika pridonijeti zajedno s pisanim izvorima rasvjetljavanju opipljivijih dodira među oba naroda ili ne.

* *Ovaj rad posvećen je dr. Vjekoslavu Maštroviću, neznanjenjivom i vrlo zaslužnom izdavaču radova i djela o prošlosti hrvatskoga Zadra i njegovog područja.*

Činjenica je da su Langobardi iz svoje pradomovine po svom privremenom smještaju u Panoniji (548.) morali vrlo rano stupiti u vezu i s Avarima kao i s njihovim podanicima Slavenima.¹

Ta labilna veza pretvorila se među njima nešto kasnije u privremeni čvršći savez, kada su Langobardi sasama napustili Panoniju i stalno se naselili u Italiji (568.).

Tada je, naime, svima njima bio zajednički cilj: Istra² i što češće pljačkanje ove zemlje koja je bila u vlasti Bizanta.

Svoj prvi samostalni pljačkaški pohod na bizantinsku Istru izveli su Langobardi 589. g. pod vodstvom tridentinskog vojvode Evina, koji je sklopio mir s Bizantincima na jednu godinu i vratio se svom kralju Autariju (584.-590.) s velikom novčanom odštetom.³

Istom 599., tj. 10 godina kasnije pokušavaju po prvi puta i Slaveni prodrijeti u ovu zemlju, preko koje 600. ulaze čak u Italiju, gdje ne nalaze nikakav otpor sa strane Bizanta. Time su konačno probili obranu te pokrajine. No zato 601. ili 602. g. Langobardi zajedno s Avarima i Slavenima upadaju u zemlju Istrana, gdje su sve popalili i opljačkali.

I dok su se Slaveni sada polagano ali sigurno stali naseljavati u Istri zalijetajući se sve do njenih primorskih gradova,⁴ dotle se ne zna kako su se Langobardi odnosili prema njima kao saveznicima Avara i jesu li napustili Istru kao i 589. ili su ipak neko vrijeme u njoj ostali.

Isto tako se ne zna, kakav su stav zauzeli Langobardi prema Istri iza 612. g., nakon što su sklopili mir s Bizantom, kome je u to vrijeme bio vladar Heraklije I. (610.-641.).

Tada Bizantsko Carstvo ima pod svojom vlašću istarske primorske gradove s okolicom, koji su zapravo sačinjavali bizantinsku pokrajinu Istru,

1 Gl. S. ANTOLJAK, Što zapravo u Prokopija znači Νορικῶν τε πόλει? , *Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN*, XLIX, Beograd 1956., 45-51.

2 Kada je 1978. g. umro Grga Novak, Stevo Ostojić, dopisnik *Političke*, komemorirao ga je u njoj (18. IX. 1978., 297, 298) i dodao kako je Novak »ove godine završio... jedno od svojih kapitalnih djela, *Povijest Istre od najstarijih vremena do danas*« (Stevo Ostojić, *Javni dnevnik*.. 1952-1983, Beograd² 1984., 433). Što je s tim rukopisom danas i je li upravo tako napisana povijest Istre, nije poznato!

3 Gl. G. VETTACH, Paolo Diacono, studi, *Archeografo Triestino* NS XXII/2, Trieste 1898-1899, 52; G. MONTICOLO, *Cronache Veneziane santichissime* I, Roma 1890., 72.

4 S. ANTOLJAK, Problematika najranijeg doselenja i nastanjenja Slavena-Hrvata u Istri, *Starine JAZU* 48, Zagreb 1958., 48-54.

dok su se nedavno naseljeni Hrvati smjestili u toj istoj zemlji do grada Labina i u njenim gorskim predjelima, te se tako Hrvatska prostirala odatle pa sve do rijeke Cetine, kako to kaže Konstantin VII. Porfirogenet.⁵

Drugim riječima, u Istri su pored Hrvata bili i nadalje u pretežnoj većini Slaveni, koji su bili izravni susjedi Langobarda u sjevernoj Italiji, tj. u Furlaniji.

I dok su još i tada Hrvati i Slaveni u Istri pogani, kako to potvrđuju vjerodostojni izvori,⁶ Langobardi su ostali i dalje arijanci. Uto su Hrvati upravo za vlade langobardskog kralja Rotaria (636.-652.), koji je u svojoj ruci držao uz ostale predjele i cijelu kopnenu Veneciju izuzev Istre,⁷ došli u prvi izravni sukob s Langobardima u južnoj Italiji, tj. u njihovom Beneventanskom Dukatu.⁸

Prema izvornom pisanju Pavla Đakona, koji je sastavio čuvenu *Historiu Langobardorum*, stigli su ovamo Slaveni s velikim mnoštvom lađa i utaborili se nedaleko grada Siponta. Ondje su oko svoga tabora postavili skrivene jame, od kojih je u jednu od njih upao Ajo, vojvoda Beneventanskog Dukata, na koga su navalili Slaveni i ubili ga s drugim njegovim ljudima. Čim je za to saznao Rodoald, njegov rođak, inače sin furlanskog vojvode Gisulfa, on je odmah stigao na bojište i progovorio tim Slavenima na njihovom vlastitom jeziku. Kada ih je zbog toga učinio mlitavima za borbu, uskoro ih je napao i uništio u velikom pokolju, te onda natjerao u bijeg iz tih predjela one koji su preostali.⁹

Od svega ovoga nas zanima u prvom redu odakle su ovi Slaveni došli i kojim putem stigli u južnu Italiju te koje su bili narodnosti. Svakako su krenuli iz Dalmacije, koja je u staro doba po Porfirogenetu započinjala od

5 S. ANTOLJAK, *o. c.*, 58, 78, bilj. 105, 58, 59.

6 S. ANTOLJAK, *o. c.*, 79, 80, bilj. 231.

7 Gl. S. ANTOLJAK, *o. c.*, 58, 78, bilj. 205.

8 O ovom ratnom podvigu Slavena, tj. Hrvata, napisao sam rad, koji je tiskan pod naslovom: »Prvi bojni pohod Hrvata (Slavena) na Sipont (642. god.)« u časopisu *Adriatica maritima* Zavoda za društvene znanosti JAZU u Zadru 4, Zadar 1985., 5-14. Inače je još 1958. A. CRONIA (La conoscenza del mondo slavo in Italia, *Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Istituto di Studi Adriatici Venezia, Padova 1958., 41) pisao da je Pavao Đakon za podsjedanje Siponta 642. g. zamijenio (pohrkao) Slavene umjesto Hrvata (S. A.), naroda, koji je imao »valida multitudo«, »exercitus cum magnis viribus«.

9 *Pauli Diaconi Historia Langobardorum*, *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum* sv. 31, Hannoverae 1879., 170.

međa Drača ili Bara i sezala do planina Istre - i na tom širokom pojasu, u koji je spadala i Liburnija - Slaveni su formirali svoje Jadranske Sklavinije.¹⁰

Među tim Jadranskim Sklavinijama svakako je Hrvatska, koja je tada sezala od Cetine do Labina u Istri i radi svoga položaja zauzimala istaknuto mjesto i Hrvati su se u 1. polovici VII. st. uspjeli vojnički organizirati i na kopnu i na moru te su tako s još nekim Slavenima iz drugih Jadranskih Sklavinija obavili sve pripreme za ovaj prekomorski podvig.

Put kojim su krenuli ti Slaveni, čiji su vođe svakako bili arhonti Hrvatâ, u južnu Italiju, mogli bi na osnovu Konstantina VII. zaključiti da je išao našim otočnim arhipelagom, posutim otocima - i to je zapravo bio prirodan most između naše obale i južnoitalskoga kopna, koji je bio uhodan i tijekom sljedećih stoljeća.

Po narodnosti ovi slavenski ratnici bili su pretežno Hrvati, a pored njih mogli su biti i ratoborni Neretljani, koji su gospodarili glavnim otocima na Jadranu (Mljet, Korčula, Brač, Hvar) i tako obavljali nadzor nad jednim dijelom ovoga mora između dvaju obala.

Svakako se može zaključiti da su inicijatori i izvršitelji ove pomorsko-vojne ekspedicije bili svakako Hrvati, iako Pavao Đakon samo piše da su to bili »Sclavi« - a poznato je da on drugi naziv za bilo koji slavenski narod u svome djelu uopće ne upotrebljava i upravo zato je ponekad i teško zaključiti odnosi li se taj njegov općeniti naziv tada na Hrvate ili Slovence ili koje drugo slavensko pleme.

Svakako je činjenica da je u ovo vrijeme na žalima Jadrana bila većina stanovnika koji su se zvali Hrvati, što prihvaća sva domaća kao i strana historiografija.

Interesantno je da neki pisci iz XVII. st. iznose da su u toj vojni sudjelovali i Istrani, tj. bez sumnje bi to bili Slaveni ili Hrvati. Međutim, taj podatak je ipak teško prihvatiti, jer nije baziran ni na jednom suvremenom ili bar kasnijem izvoru.¹¹

Otada su Hrvati daleko od pomisli da stupe na ovakav način u odnose s Langobardima i na jugu i na sjeveru Italije. Ali zato budno prate njihove

10 Gl. S. ANTOLJAK, *Unsere Sklavinien, Actes du XIe Congrès international d'Études byzantines*, Ochride 10-16 septembre 1961, II, Beograd 1964., 9-13.

11 S. ANTOLJAK, *Problematika...*, 61, 81, bilj. 245, 61.

unutrašnje borbe i sukobe s okolnim Slavenima u blizini Furlanije, a upliću li se u te prilike, mimo izvora ne može se ništa određenije reći.

Kada je pak langobardski kralj Aistulf (749.-757.) zauzeo Ravenu i time likvidirao ravenski egzarchat, on je borbom osvojio i Istru, kako o tom govori jedino salernitanska kronika, sastavljena po Romualdu, piscu iz 2. polovice XII. stoljeća.¹²

To se dogodilo o. 751. godine, a okupirana je u cijelosti samo bizantinska i kopnena i primorska Istra, dok onaj dio ove zemlje u sklopu hrvatske države i njenog vladara nije napadnut od Langobarda, koji su tako konačno postali na stanovito vrijeme po prvi put izravni susjedi Hrvata i njihove državne tvorevine i nijesu pokazivali agresivne namjere da pređu hrvatske granice.

No već o. 774., nakon što je Karlo Veliki maknuo zadnjeg langobardskog vladara i sam postao langobardski kralj, on je vratio Bizantincima Istru, osvojenu od Langobarda.

Sve te promjene prate i dalje s napetom pažnjom Hrvati, koji su dočekali 788. kada je Istra izravno pripojena franačkoj državi Karla Velikog i najkasnije 791. dobila već svoga prvoga franačkog »dux«-a.¹³ Sada su Franci po prvi puta postali izravni susjedi Hrvatima i njihovoj državi i samo je bilo pitanje vremena kada će i oni doživjeti sudbinu Langobarda.

No još prije nego što su se Franci izravno sukobili s Hrvatima, furlanski markgrof Erih (dux foroiuliensis) poslao je 796. sa svojim (tj. vojnicima; S. A.) Vojnomira »Slavena« (Sclavo) u Panoniju (Gornju i donju; S. A.) protiv Avara, kako pišu suvremeni franački izvori. To bi bio prvi Slaven, tj. slavenski vojskovođa iz naše zemlje koji je uživao toliko povjerenje Eriha kao vrhovnog zapovjednika da mu je ovaj povjerio rukovodstvo te vojne, u kojoj su sudjelovali kao odred i Langobardi iz Furlanije. Drugo bi bilo sada pitanje je li Vojnomir bio karantanski (slovenački) ili panonsko-hrvatski knez te kojim je predjelom vladao ili kojim će vladati nakon završenog pobjedonosnog pohoda.¹⁴

12 Fr. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902., 270.

13 Gl. o tom detaljno: S. ANTOLJAK, Istra i Langobardite, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje* 14/40, Skopje 1987., 61-75.

14 Gl. S. ANTOLJAK, *Miscellanea mediaevalia adriatico-croatica I*. Da li samo Annales Laurissenses maiores spominju kneza Vojnomira, *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru* 1, Zadar 1974., 255-259.

On je kao pojedinac bio sada zajednički povezan u ratnoj akciji s Langobardima iz Furlanije.

Svakako možemo pretpostaviti da su kao dobri ratnici Langobardi iz Furlanije sudjelovali i u novoj vojnoj akciji furlanskog markgrofa Erika (799.), koji je preko Istre ušao u Liburniju i bio ubijen iz zasjede stanovnika kod Trsata »Liburniae civitate«.¹⁵

Ovi Trsaćani svakako su bili oni Hrvati, čiji je zajednički vladar kao i onima u Dalmatinskoj hrvatskoj 821. Borna »dux Dalmatiae atque Liburniae«.¹⁶

Značajno je dakle da ovakav ratni pohod protiv hrvatske države i Hrvata nije zasada uspio i tek nekoliko godina kasnije (805. ili 806.) na samu intervenciju Karla Velikog i Dalmacija će preko svojih predstavnika priznati franačku vrhovnu vlast.¹⁷

Iz dosadašnjih ovih šturih izvornih podataka uočavamo odnose Hrvata s Langobardima pretežno na vojnom polju. No, nešto kasnije imamo u izvorima i spomen o parcijalnim trgovačkim odnosima Langobarda s Hrvatima, što se zrcali ipak samo u jednom negativnom primjeru: prodaji i kupnji robova. Naime, iz tzv. Supetarskog kartulara doznajemo da su Langobardi odvodili čak iz okolice Splita robove, koje je 1080. g. otkupio Splitsanin Petar Crni, bogati veleposjednik, utemeljitelj samostana sv. Petra u Selu.¹⁸ To bi eto bio zasada letimični i kratki prikaz odnosa Hrvata i Langobarda u ranom srednjem vijeku. No ipak s time nije konačno sve svršeno, jer će se ovom problematikom morati i ubuduće naši historičari baviti i pisati.

Tako npr. trebat će objasniti odnos Langobarda i njihovih vladara prema Karantancima, za koje je vjerojatno da su ih oslobodili od Avara Hrvati, koji su od oko druge desetine VII. st. bili i u Panoniji i Iliriku, a time valjda

15 S. ANTOLJAK, *o. c.*, II. Koje sve izvore nije objelodanio Rački o pogibiji furlanskog markgrofa Eriha kod Trsata (799)?, *Adriatica maritima*... 1, 259-261.

16 S. ANTOLJAK, Da li bi se još nešto moglo reći o hrvatskim knezovima Borni i Ljudevitu Posavskom, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje* 19, Skopje 1967., 129.

17 S. ANTOLJAK, *Miscellanea mediaevalia adriatico-croatica* III. Koji još izvori spominju Pavla, duksa Zadra?, *Adriatica maritima* 1, 262.

18 Fr. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (RD), MSHSM VII, *Zagrabiae* 1877., 135; V. NOVAK-SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952., 226, 279; F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., 530.

i u Karantaniji, pod svojim vlastitim arhontom.¹⁹ Isto tako će se morati još dublje na osnovi izvorne građe proširiti naše znanje o odnosima i vezama Langobarda prema Hrvatima u Istri u političkom i crkvenom pogledu. U okvir toga možemo umetnuti i one izvorne pisane podatke iz IX. i X. st., koji se odnose na hodočašće hrvatskih vladara Trpimira, Branimira i njegove žene Maruše (oni su išli po svoj prilici onamo preko Liburnije i Istre; S. A.) kao i Braslava (oni su valjda prešli preko Karantanije i Istre da stignu do Čedad; S. A.) sa suprugom Venceslavom u središte akvilejske patrijarhije: Čedad (Forum Julii, Cividale). Ondje su svi ovi ubilježeni u prekrasnom rukopisnom evandelju sv. Marka na pergameni, napisanom u VI. ili najranije u V. st.²⁰

Uz ove marginalne bilješke imena hrvatskih vladara ispisana su u tom istom rukopisu i imena uglednih Franaka i Langobarda.²¹ Svakako to su bili istaknutiji prvaci oba ova naroda, a napose langobardskoga, s kojima su naši hrvatski knezovi i njihovi pratioci došli u neposredni dodir.

Zato bi i bilo vrijedno pozornosti da se ovaj rukopis u vezi svega ovoga pitanja ponovno pomno pregleda i onda opiše rezultat toga rada. Pored ovakve dragocjene izvorne pisane građe u pogledu odnosa Hrvata s Langobardima na navedenom prostoru, ona se treba upotpuniti i s materijalnim spomenicima, nađenim zasada u vrlo malom broju u Istri (konjanički langobardski grob kod Buzeta iz kraja VI. ili poč. VII. st.).²²

19 Gl. o tom opširnije: S. ANTOLJAK, Hrvati u Karantaniji, *Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet na Univezitetot vo Skopje* 9, Skopje 1956., 15-38. Gl. i ISTI, Obnovljeno i nadopunjeno tumačenje pasusa u 30-toj glavi Porfirogenetovog De administradno imperio, *Godišen zbornik...* kniga 5-6 (31-32), Skopje 1979./80., 63-86. U vezi moga prvoga rada (1956.) N. KLAJČ prepričava na svoj osebjuni način Grafenauerovo mišljenje o njemu (HZ XI-XII, 1958.-1959.), tj. da on »odbija tada još svježi *Antoljakov* nespretno i neznanstveno obnovljen prijedlog da se problem Hrvata u Karantaniji riješi doseljenjem dalmatinskih Hrvata u slovenske zemlje« (N. KLAJČ, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, *Zgodovinski časopis* 38, Ljubljana 1984., 261). Ona je valjda Grafenauera citirala zato što, kako sama kaže, ne zna »grčki toliko da bi« mogla »samostalno raspravljati o jezičnim problemima«. Zato se i služila »*rudim prijevodima* DAI nastojeći odabrati najbolje« (o. c., 257, bilj. 27). Uz to ne pozna ni najnoviji moj rad, koji ovdje citiram, iz 1979./80. godine. Što se tiče njenih daljnjih tvrdnja i pobijanja: Hauptmanna, Grafenauera i Margetića, uz čiji sud o kronologiji doseljenja Hrvata ipak pristaje, ovdje ne želim ulaziti - i to prepuštam zasada drugima.

20 F. ŠIŠIĆ, o. c., 331 i bilj. 28.

21 RD, 385. Gl. i: A. CRONIA, Revision der slavischen Eigennamen im alten Evangeliar von Cividale, *Wiener slavistisches Jahrbuch* II, Wien 1952., te: ISTI, Revisione dei nomi slavi nell'antico Codex Aquileiensis, *Studi Aquileiensi*, Aquileia 1953.

22 Br. MARUŠIĆ, Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih Vrata ispod Buzeta u Istri, *Arheološki radovi i rasprave* II, JAZU, Zagreb 1962., 453-461.

No s ovakvim istraživanjem ne smije se stati na pola puta nego nastaviti dalje kao i sve to upotpuniti sa što kritičkijim pristupom proučavanja izvora 1. i 2. reda o tim pitanjima, među koje spada i pleterna ornamentika²³ i njen utjecaj kod Langobarda i Hrvata te ima li na tom polju kakvih opipljivijih dodira među njima ili ne.

Stjepan Antoljak: CROATS AND LOMBARDS RELATIONS IN EARLY MEDIAEVAL TIMES

S u m m a r y

Lombards attacked and plundered Istria during the second half of the sixth and at the beginning of the seventh century. They did it either by themselves or with Slavs, their allies. When Slavs completely settled down in Istrian areas they became the direct neighbours to Lombards in Northern Italy, while Croats, spreading over the territory from the river Cetina to Labin, including Liburnia and a part of Istria, at the beginning of the seventh century, did not have any contacts with Lombards, yet. But in the year A. D. 642, Slavs, under the leadership of Croats, undertook a naval military campaign to south Italic Sipont in Beneventan dukedom, whereas Croats came into first war conflict with Lombards. The result of that conflict was the organized withdrawal and coming back to Adriatic Sclavinias. In A. D. 751 Lombards completely occupied Byzantine Istria bordering on Croats directly ever after.

23 Naime u vezi Langobarda su neki historičari umjetnosti doveli pojavu predromaničke pleterne ornamentike. O njenom podrijetlu ima niz hipoteza, među kojima je i »langobardska«, čiju je neodrživost, pored ostalih dokazao i Lj. Karaman (Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962., 470).